

кандидат філологічних наук,
викладач кафедри
романо-германської філології
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

СЕМАНТИЧНА ВАРІАТИВНІСТЬ ТОПОНІМІЧНИХ ФОРМАНТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Топоніми, утворені від апелятивів на позначення культурно-історичних реалій, становлять органічну частину топонімічної системи французької мови. Серед твірних лексем важливе місце належить термінам, які входять до лексико-семантичної підгрупи «топоніми, пов'язані з поселенням та садибами». Французькі дослідники (А. Доза, А. Льонон, Ж. Кост, Р. Леплі, Е. Віаль, П.-Е. Біллі) розглядають цю тематичну підгрупу у різних аспектах: за лексико-семантичними особливостями, за словотвірними характеристиками.

Мета нашої розвідки полягає у дослідженні процесу утворення топонімів, які в основі містять апелятивну лексикопов'язану із поселенням та спорудами, та визначення найпродуктивніших типів. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- 1) встановити твірну апелятивну лексику, відбиту в основах розглянутих топонімів;
- 2) дослідити способи й засоби творення зібраних назв та визначити найпоширеніші топоніми.

Джерельною базою послужили праці французьких лінгвістів А. Доза, Е. Віалья, словник власних назв Ж. Коста та інші. Відапелятивні топоніми Франції займають чільне місце. Їх дослідження допомагає повніше вивчати словниковий склад мови та діалектів, а також у топонімах краще зберігаються фонетично-морфологічні особливості лексики попередніх століть.

Відповідно до семантики апелятивної основи, топоніми, які утворились від апелятивів на позначення культурно-історичних реалій можна умовно поділити на декілька підгруп: топоніми, пов'язані з сільськогосподарською лексикою; промислами та ремеслами; топоніми, пов'язані з поселенням та будівлями.

Наше дослідження присвячене топонімам, твірною базою яких є апелятиви, пов'язані з поселеннями та будівлями. Структура цієї діяльності складалася тривалий час на основі особливостей історичного, соціального та економічного розвитку краю, його специфічних природно-географічних умов.

Топоніми, утворені від апелятивів на позначення культурно-історичних реалій, становлять органічну частину топонімічної системи французької мови. У феодальний період спорудження міцних замків та створення біля них важливих агломерацій набували особливого розмаху (XI ст.). Апелятивні позначення укріплень, фортець спочатку перейшли у *фороніми*, їх власні назви, а вже після цього – в ойконіми. Наприклад, галл. *bona* (фортеця) лежить в основі назви французького міста *Boulogne*; *durum* > *durum* (= *forteresse*) – ВН *Nanterre* (*Nemetodurum* < *nemeto* (sanctuaire) + *durum*), *Bayeux* (*Augustodurum* < ім'я імператора *Auguste* + *durum*). З подібним значенням утворено назви від герм. *werki* (francique) = *fortification* (укріплення). Цим терміном позначали пункти захисту франків від бретонців та вестготів): *La Guerche*, *La Guierche*, *Garches* (50 мікротопонімів на заході країни) [1, с. 335].

Важливу роль у творенні топонімів відіграють також імена засновників (або власників) цих споруд та/або означення, що містять якісну характеристику. Термін *château* (замок) (< *castellum* < *castrum*) у різні періоди використовувався у топонімічних найменуваннях, починаючи з римської епохи. З часом він зазнавав різних семантичних зрушень: спочатку позначав військові укріплення, фортеці, згодом – головну башту замку, у пізніші періоди – укріплення феодального замку – *château fort*, тепер – замок чи великий замський будинок. Лексема лежить в основі простих назв невеличких селищ – *Chasteaux*, *Chastel*, *Château*, *Le Châtel*, а також з детермінативами антропонімами *Chastel-Arnaud*, *Château-Bernard*, топонімами *Chatel-St-Germain*, гідронімами (*Château-du-Loir*), означеннями *Châtelneuf*, (*Châteauneuf*) (поширений тип, який часто вимагає детермінатива: *Châteauneuf-Miravail*, *Châteauneuf-sur-Loire* або дериватами *-ittum* (*Le Châtelet*), *-are* (*Le Châtelier*), *-ionem* (*Châtillon*) [1, с. 180].

Географія топонімів з основою *castellum* дає змогу провести умовну лінію з півночі на південь Франції. Варто акцентувати, що народні форми кількісно переважають форми класичні.

Апелятив *castrum*, *camp fortifié* (укріплений табір), згодом *château fort* (міцний замок), сформував низку топонімів, які належать до V ст.: *Castres*, *Chastres*, *Châtres*, *la Châtre*, *Chestres* [1, с. 120]. Здебільшого компоненти *castellum* та *castrum* вживаються для номінації міста чи села.

Терміни, які семантично окреслюють середньовічні фортеці – *roche*, *roque* та лат. *rocca* – представлені у власних назвах *Roquefort*, *Rochefort*, *Laroque-des-Albères*, *La Roche-Guyon*.

Термін *mur* (стіна) лежить в основі топонімів *Mür-de-Bretagne*, *Murs*, *Murat*, *Murviel*. Лексема *plessis* (огорожене місце) виявилась дуже продуктивною: похідна від неї ВН *Plessis* вживається для номінації 26 французьких комун та десятків сіл, що вказує на існування тут у минулому оборонних укріплень. Топоніми латинського походження у пізніше германізованих регіонах належать до V–VI століття.

Згадку про римські укріплення містить складний термін *muromintus* (IV ст.), від якого утворились дещо видозмінені варіанти (як наслідок стародавньої кристалізації) *Mursens*, *Murcin*, *Morsan(g)*, *Morsant*, *Mulcent*, *Meurchain* та інші [1, с. 120].

Способи номінації топонімів, похідних від лат. *castellum*
(народні та класичні форми)

Термін <i>château</i> (замок) (з лат. <i>castellum</i>)		
Народні форми		Класичні (книжні) форми
приклади	спосіб номінації	приклади
Château		Castels
Chastel-Arnaud, Château-Arnoux та ін. (налічується 33 назви)	у сполученні з антропонімом	Castelginest (Genest) Casteljou та ін. (налічується 6 назв)
Château-Bréhain, Château-Chéhéry та ін. (24 назви)	з топонімом	Castelbiague, Castel-Roussillon та ін. (8 назв)
Châteaufort, Châteauneuf у складених кон- струкціях: Châteauneuf-lès-Moustiers та ін. (47 назв)	з означенням	Castelfranc, Castelnau – найпоширеніша форма, а також Castelnau-de-Médoc та ін. (35 назв)
Châtelain, La Châtelaïne	з суфіксами: -anum	Castella, Castellane
Châtelard, Le Châtelier та ін. (7 назв)	-are	Le Cailar, Castellar та ін. (23 назви)
Le Châtelet (9 назв)	-ittum (демін.)	Le Castellet (4 назви)
Chaillon, Le Châtillon (33 назви)	-onem	Castéron, Castillon (11 назв)

Географія топонімів з основою *castellum* дає змогу провести умовну лінію з півночі на південь Франції. Варто акцентувати, що народні форми кількісно переважають форми класичні.

Апелятив *castrum*, *camp fortifié* (укріплений табір), згодом *château fort* (міцний замок), сформував низку топонімів, які належать до V ст.: *Castres*, *Chastres*, *Châtres*, *la Châtre*, *Chestres* [1, с. 120]. Здебільшого компоненти *castellum* та *castrum* вживаються для номінації міста чи села.

Терміни, які семантично окреслюють середньовічні фортеці – *roche*, *roque* та лат. *rocca* – представлені у власних назвах *Roquefort*, *Rochefort*, *Laroque-des-Albères*, *La Roche-Guyon*.

Термін *mur* (стіна) лежить в основі топонімів *Mûr-de-Bretagne*, *Murs*, *Murat*, *Murviel*. Лексема *plessis* (ого-рожене місце) виявилась дуже продуктивною: похідна від неї ВН *Plessis* вживається для номінації 26 французьких комун та десятків сіл, що вказує на існування тут у минулому оборонних укріплень. Топоніми латинського походження у пізніше германізованих регіонах належать до V–VI століття.

Згадку про римські укріплення містить складний термін *murocintus* (IV ст.), від якого утворились дещо видозмінені варіанти (як наслідок стародавньої кристалізації) *Mursens*, *Murcin*, *Morsan(g)*, *Morsant*, *Mulcent*, *Meurchain* та інші [1, с. 120].

У франкський період (VI–X ст.) поштовхом до утворення топонімів стало створення нових споруд, будівель, а навіть поступове зникнення їх із римської цивілізації. Наприклад, мотивацією топонімів стали руїни теплових станцій: *Bains*, *Boën* (*balneum*, *bain* – ванна), їх похідні: *Bagnères* (суфікс *-aria*), *Banyuls*, *Bagneux*, *Baigneux*, *Bagneaux* (суфікс *-olum*), у жіночому роді – *Bagnoles*, *Bagnolet*; лат. *caldarium* із семою – *étuve* (сушильна камера) входить до ВН *Caudiès*.

Близькість шляхів завжди була важливою рисою населених пунктів, їх позначення інколи лежить в основі назв поселень. Свій відбиток у географічних назвах залишили римські дороги – *strata* (еліпсис від *via strata lapide*, «voie couverte de pierre» – дорога, вкрита каменем): *Lestrade* (аглютинація артикля), *Estrées* (збереження початкової стародавньої форми) – у північних районах Франції; *Étrez* та декілька ВН *Estrade* – на півдні країни; лексема *via* функціонує у ВН *Aubevoye*, *Courbevoie* та у деминутивній назві *Viols*. Лат. *calceata* (*chaussée* – проїзна частина дороги) лежить в основі етимологічних дублетів *Chaussade*, *La Chaussade*, *La Chaussée*, *Chaussée* / *Caussade*, *Cauchy*, *La Cauchie*; топоніми *Chemin*, *Le Chemin* походять від фр. *chemin*, шлях, дорога, путь [1, с. 184].

Галл. лексема *mantalo* (= *réage chemin*, *voie*, *route* – дорога, шлях) задіяна у ВН *Petramantula* (867) > *Petramanda* (1059) > *Pierremande*, *Manthelon*, *Manthes*, *Monthelon*. Галл. *randa* (= *frontière* – кордон) започаткувала ряд ВН *Randens*, *Arandons*, *Chamarande* (галл. *cam-* + *randa*, *limite*= *chemin-frontière*).

Топоніми *Carrouges*, *Carrouge*, *Carroux*, *Charols* утворені від лексеми *quadrivium* (або *quadrivium*), що означає «un carrefour» (перехрестя). Наступний термін, пов'язаний з цією тематикою – мости (*les ponts*), він представлений галльським апелятивом *briva* (*Brive*) або латинським *pons*, який часто його змінює. Таким чином, топонім *Briva Isarae* згодом отримав назву *Pontoise*.

Лат. лексема *maceria*, трансформована у топонімах *Mazères*, *Mazières* (південь), *Maizières*, *Mésières* (nord), використовується для позначення спустошених міст і є символом занедбаної цивілізації [2, с. 134].

К. Жуліан підкреслює, що нові центри культури формувалися у результаті розподілу гало-римських земель, про що свідчать топоніми *Pacciacum (Passy)*, *Billancourt*, *Mesnil* (пізніше *Boulogne*), *Catulliacum* (стародавня назва *Saint-Denis*), *Chaussy (Colombes)* [4].

У топонімічних утвореннях задіяно декілька франкських апелятивів. До прикладу, номен *fara*, *domaine* (володіння, район) функціонує у ВН *Fère, La Fère* – народна форма (l’Aisne la Marne); герм. лексема *ham*, *village* трапляється на півночі Франції у ВН *Ham, Han* та у словосполученнях *Bohain (Bukk-ham-, village du hêtre* – букове село) [2, с. 144]. Спостерігаються у цій підгрупі ойконіми-синеццохи, наприклад, *Cité* (*citè* – місто, містечко, населений пункт), *Hameau* (невеличке село, селище, хутір) [1, с. 342], *Bourg* (містечко, селище) [1, с. 105]. Варто зазначити, що апелятиви зі значенням «місто», «село» у своїй власній структурній формі стають ойконімами дуже рідко.

Іншим варіантом творення топонімів є компонент *vicus* – *bourg* (містечко), представлений у топонімах *Vic, Vy, Vieu* (Ain) та у складних конструкціях *Neuvy, Neufvy, Neuvic, Vinneuf, Vigneux* (Seine-et-Oise), *Vieuvicq, Viévy, Longvic, Longwy* [2]. Його деривати *vicinus* або *vicinium* функціонують у назвах *Beauvoisin, Le Vésinet, Bezing*. Такі ВН утворені у франкський період, проте декілька складених назв – *Blesae-vicus Blévy, Mosae-vicus Meuvy* – має гало-римське походження.

До цієї лексико-семантичної підгрупи відносяться також ойконіми-синеццохи *Cayres* (H.-Loire) < лат. *quadrum* > пров. *caire*, *angle* (кут), який, на думку А. Доза, має значення «відокремлене, самотнє затишне місце» [1, с. 158], а також назва *Coudure* від гасконського *cout* (кут) [1, с. 216]. Виявлено й декілька ойконімів-синеццох, які означають види помешкань. Наприклад, назви *Chabottes, Chabotonnes* походять від провансальського *caboto, chaboto* (хатина, халупа) [3, с. 164]. Назви поселень *Chenove, Chenoves* < *cannaba* > мають значення «халупа» [3, с. 185].

Зафіксовано декілька гібридних апелятивів, наприклад, у ВН *Castellodunum* обидва компоненти виражають значення «замок» – лат. *castello* та галл. *dunum*, гібридні з точки зору етимологічних характеристик їх структурних елементів шляхом з’єднання власне мовного та раніше запозиченого й асимільованого у мові елементів.

У каролінзьку епоху для позначення великих володінь використовувалися три латинських терміни: *curtis, casa* та *villa*.

Розмовне *curtis* (класичною латиною *cohors*) «*cour, enclos*» (двір, огорожа) вживалося майже в усіх регіонах Галлії для позначення спочатку будівлі як центру сільського господарства, згодом сукупності таких центрів. Зазнало метонімічного розширення народне *casa, «hutte»* (хатина) – спочатку воно позначало будинок, згодом – основну будівлю, з часом – комплекс сільського господарства та, врешті, саме сільське господарство. Класичною латиною термін *villa* одночасно означав житло власника сільськогосподарської ферми та саму сільськогосподарську ферму: саме з останнім значенням термін утвердився у середньовічній латині. Таким чином, використання трьох латинських синонімів у топонімах відносять до меровінзького та каролінзького періодів. Окрім основних міст-комун, назви *la Cour, la Ville* та *la Chaise* позначають також другорядні агломерації.

Серед твірних лексем варто зазначити терміни *-villa* та *-court*. Наприклад, топоніми з компонентом *villa* утворювалися ще у VII–VIII століттях, на зміну їм прийшли форми з компонентом *-court*, особливого ж поширення *-villa* набула значно пізніше – у X–XI століттях (етимологія слова виводиться від гало-римського *villa*, початкове значення – «*exploitation agricole*» – сільське господарство, у меровінзьку і каролінзьку епохи сформувало стійке її значення – «*domaine, propriété*» (володіння, власність). Доволі часто цей компонент поєднується з германськими антропонімами та у Нормандії – зі скандинавськими. На синхронічному рівні *-ville [vil]* сприймається як топоформант, оскільки масово повторюється у топонімічних назвах, наприклад, *Franconville, Albertville, Granville, Abbeville* [5].

Складні топонімічні моделі утворюються від апелятивів (*Donville* – від старофранцузького *dom* «*seigneur*» (володар), з лат. *dominus*; *Chèvreville*) та значно більше – від прикметників (*Granville, Hauteville, Longueville, Petitville, Bretteville «bretonne», Néville «noire», Magneville «grande», Crasville «grosse»* та інші). Рідше елемент *ville* розташований на першому місці складної назви: *Villebaudon* та *Villedieu*. До XI ст. така схема побудови топонімів була звичною у південній частині департаменту Ла Манш (La Manche) та почала поширюватися в інших департаментах. Компонент *-ville* часто використовується у мікротопонімічних найменуваннях, особливо для називання хуторів або невеличких поселень, де він вживається у своїй ізольованій формі (*la Ville*) або у складній конструкції (*la Villette*). У старофранцузькій мові апелятив *vile* або *ville* поєднувався з семами «*ferme*», «*maison de campagne*» та позначав села та хутори, розташовані поряд. Саме у Нормандії топоніми з конструктивним елементом *-ville* найкраще досліджені. В окрузі Шербур-Октевіль (Cherbourg-Octeville) налічується 59% онімів з даним компонентом, а у кантоні Бомон-Аг (Beaumont-Nague), який входить до цього округу – 81%. В окрузі Кутанс (Coutances) налічується 26,7% назв, звідки у Saint-Lô – 7%, а в Avranché – 2,5% топонімічних найменувань. Р. Леплі стверджує, що найбільше топонімів з цим компонентом зосереджено саме на півночі Франції, особливо у департаменті Ла Манш, у південній же частині вони трапляються украй рідко [5]. У таблиці представлено кількісні дані топонімів, мотивованих апелятивом *ville* та їх структурні форми.

Отже, основу розглянутих топонімів становить апелятивна лексика пов’язана із поселенням та спорудами, адже навколо нових просторів люди освоювалися та створювали нові містечка та села і разом з цим апелятиви, які яскраво проявляють себе на позначення нових топонімічних утворень середньовічного періоду (*-villa, -court* (VII–VIII; X–XI ст.)). Переважають топоніми з компонентом *-ville* на півночі та півдні країни за схемою: додаток + означуване; з компонентом *-court* – за схемою: означуване + додаток та навпаки. У період германського вторгнення обидва елементи вживаються із подібною семантикою.

Розглянувши топоніми за семантикою їх основ, констатуємо, що частина термінологічної лексики має прозору семантику і поширена по всій території країни. Більшість топонімів – латинського походження та похідні від лексеми *ville* – германського і мають прозору етимологію.

Зібраний і систематизований фактичний матеріал може бути використаний для укладання навчальних посібників із лексикології та у лексикографічній практиці. Результати даного дослідження можуть бути використані представниками інших галузей науки (істориками, географами, краєзнавцями).

Література:

1. Dautat A., Rostaing Ch. Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France. Paris: Larousse. Librairie Guénégaud, 1963. 738 p.
2. Dautat A. Les noms de lieux. Origine et évolution. Paris: Librairie delagrave, 1926. 264 p.
3. Coste Jean. Dictionnaire des noms propres: Toponymes et patronymes de France. Paris: Armand Colin, 2006. 700 p.
4. Jullian C. Histoire de la Gaule. Paris: Librairie Hachette, 1920. 400 p. URL: <http://ia700400.us.archive.org/33/items/histoiredelagaul05julluoft/histoiredelagaul05julluoft.pdf>
5. Lepelley R. Dictionnaire étymologique des noms de communes de Normandie. Paris: Bonneton, 1993. 387 p.

Анотація

**О. ПЕЖИНСЬКА. СЕМАНТИЧНА ВАРИАТИВНІСТЬ ТОПОНІМІЧНИХ ФОРМАНТІВ
(на матеріалі французької мови)**

У статті аналізуються процеси утворення ономастичних лексичних одиниць від категорії апеллативів, що позначають культурно-історичні реалії (похідні від апеллативів, пов'язаних з поселеннями та спорудами).

Ключові слова: топонім, апеллатив, дериват, семантика, етимологія.

Аннотация

**О. ПЕЖИНСКАЯ. СЕМАНТИЧЕСКАЯ ВАРИАТИВНОСТЬ ТОПОНИМИЧЕСКИХ ФОРМАНТОВ
(на материале французского языка)**

В статье анализируются процессы образования ономастических лексических единиц от категории апеллативов, обозначающих культурно-исторические реалии (производные от апеллативов, связанных с поселениями и сооружениями).

Ключевые слова: топоним, апеллатив, дериват, семантика, этимология.

Summary

**O. PEZHYNKA. SEMANTIC VARIATIVITY OF THE TOPONYMIC FORMANTS
(on the material of the French language)**

The article deals with the processes of formation of onomastic lexical units from appellatives category, that designate the cultural and historical realia (derived from the names of settling, building and farmstead).

Key words: toponym, appellative, derivative, semantics, etymology.